

Принципи розроблення проекту освітнього середовища навчального закладу як передумова розвитку здібної та обдарованої особистості

Наталія ГОНТАРОВСЬКА,

доктор педагогічних наук, керівник Дніпропетровського регіонального центру Інституту обдарованої дитини НАПН України, заступник директора методичного центру управління освіти та науки Дніпропетровської міської ради, заслужений працівник освіти України

Проблема створення освітнього середовища пов'язана з необхідністю його цілісного оновлення відповідно до трансформаційних змін, що відбуваються в суспільстві. У законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Національній доктрині розвитку освіти, інших нормативних документах визначаються цілі та завдання розвитку національної системи освіти, що має відповідати соціальному замовленню та потребам особистості, здатної реалізувати себе у динамічно змінюваних умовах сучасного суспільства.

Нині активно впроваджується ідеологія освіти, що передбачає орієнтацію на розвиток школяра як особистості. Вона може бути реалізована лише на науково обґрунтованих засадах педагогічної діяльності у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, які спроможні створити освітнє середовище, що забезпечить сталий збалансований розвиток дитини.

Теоретико-методологічним основам розв'язання проблеми взаємодії людини і середовища, його значущості для розвитку особистості в онтогенезі присвячені дослідження А.Бандури, Р.Бейкера, П.Белла, Л.Виготського, П.Гампа, Г.Ковальова, К.Левіна, М.Моїсеєва, І.Ойла, Дж.Роттера, С.Рубінштейна, Д.Стоколса, Е.Толмена, М.Хейдметса, М.Черноушека, Г.Щедровицького, В.Ясвіна та ін. Методологічною продуктивністю серед інших наукових розвідок вирізняється ідея детермінізму С.Рубінштейна як феномен складних залежностей зовнішнього і внутрішнього на різних рівнях розвитку особистості та положення Л.Виготського щодо визначального впливу на розвиток людини ситуації її соціального розвитку.

Наукові та організаційно-методичні засади навчально-виховного середовища, адекватного завданням розвитку та самореалізації особистості, викладено у дослідженнях І.Беха, П.Вербицької, І.Єрмакова, І.Зязюна, О.Киричука, М.Наказного, О.Савченко, Л.Сохань, Т.Сущенко та ін.

Аналіз відповідних праць засвідчує активізацію наукових пошуків, присвячених проблемі

створення та функціонування інноваційного освітнього середовища (Л.Ващенко, Л.Даниленко, Г.Єльнікова, Л.Карамушка та ін.). Проте в сучасній теорії та методиці виховання бракує фундаментальних досліджень з питань організації освітнього середовища, головним орієнтиром якого є розвиток особистості школяра. Водночас на рівні Всесвітніх доповідей з освіти ЮНЕСКО цілеспрямоване створення освітнього простору визначено як перспективний напрям розвитку педагогічної галузі.

Тому **метою** нашої статті є обґрунтування основних принципів розроблення проекту освітнього середовища в загальноосвітньому навчальному закладі як системи вихідних положень, дотримання яких забезпечить його ефективне функціонування.

У практичних питаннях проектування та створення розвивального освітнього середовища велике значення надається вимогам щодо побудови середовища як простору для спільної діяльності дорослих і дітей, де дорослий є представником культури, носієм смислів та способів взаємодії з культурою, а дитина – рівноправним партнером з незалежними судженнями і діями, думки та вчинки якого, незважаючи на волю й бажання, можуть критично оцінюватися іншими людьми. Таке середовище відрізняється інтенсивною спільною діяльністю і спілкуванням суб'єктів освітнього процесу, емоційно та інтелектуально насиченою атмосферою співпраці й творчості, поєднанням загальної просторової організації колективних дій. У зв'язку з цим, сприймаючи наукове положення,

що особистість формується в процесі гармонійної взаємодії двох систем – впливу світу на людину в різні періоди її розвитку та впливу людини на навколишній світ, вважаємо доцільним враховувати становлення особистості дитини як результат взаємодії впливів освітнього середовища та дитини. Таке розуміння процесу розвитку особистості дає змогу розкрити зміст і функціональне призначення основних принципів організації освітнього середовища сучасного навчального закладу.

Системоутворювальним принципом проектування розвивального освітнього середовища визначаємо **принцип динамічної відповідності педагогічного процесу освіти особистості психологічному процесу її розвитку**.

Реалізація цього принципу забезпечується завдяки дотриманню таких умов:

- визнання провідної ролі соціокультурного контексту розвитку дитини;
- надання вирішального значення сензитивним періодам у становленні особистості;
- широке застосування в педагогічній практиці вчення Л.Виготського про «зону найближчого розвитку»;
- вибудова педагогічного процесу відповідно до провідної діяльності на різних вікових етапах шкільного навчання.

Основу системи принципів організації розвивального освітнього середовища становить теорія можливостей Дж.Гібсона [1; 2] в інтерпретації В.А. Ясвіна [2]. При цьому можливість охоплює два взаємопов'язані аспекти – стимули, що надходять із навколишнього середовища, та діяльність самої особистості, спричинена цими стимулами. Отже, організуючи освітній процес, необхідно зробити певні педагогічно доцільні кроки: забезпечити відповідний комплекс «розвивальних стимулів» – *просторово-предметний компонент освітнього середовища*; організувати «розвивальну діяльність» суб'єктів освітнього процесу – *технологічний компонент*; організувати «розвивальну міжособистісну взаємодію» суб'єктів, що опосередковує вплив на особистість відповідних стимулів та охоплення її відповідною діяльністю в контексті освітнього процесу – *соціальний компонент*.

У зв'язку з цим, зважаючи на основний методологічний принцип, необхідно вирішити такі організаційні питання:

- задіяти всі аспекти особистісного розвитку (перцептивний, когнітивний і практичний);
- актуалізувати дію відповідних психологічних механізмів особистісного розвитку (пізнавальних процесів, фантазії, рефлексії, емпатії, проектування тощо);
- побудувати освітній процес відповідно до вікових, статевих, етнічних та інших специфічних особливостей особистості.

З огляду на цільові установки сформулюємо принципи проектування та організації освітнього середовища:

- принцип організації комплексного і гетерогенного освітнього середовища;
- принцип організації персонально адекватного освітнього середовища.

Подамо в узагальненій формі ці принципи, розкривши їхній зміст та співвідношення з компонентами освітнього середовища в контексті реалізації (див. табл. 1).

Створене освітнє середовище характеризується новим розумінням ролі культури в житті людини, що становить змістову сутність **принципу культурологічного розвитку дитини**. Розуміючи, що культура – не лише результат, а й потенціальна енергія всього суспільного розвитку, не так прикраса суспільства, як специфічний (духовний і опредмечений) спосіб його буття, ми вважаємо, що духовність особистості і є розвитком самого суспільства. Тобто створена особистостями культура у вигляді матеріально-духовних цінностей визначає досягнутий ступінь культурно-історичного розвитку суспільства в цілому.

Оскільки дитина в шкільні роки стикається з різноманітними проявами культури – традиційної та новітньої, академічної та масової, культурою особистості й культурою суспільства в цілому, ми визначили стратегію культурологічного розвитку учнів, за якою формується внутрішня культура особистості у високому її значенні, як «утворення» – в уяві і насправді – найкращого, нового світу і людського духу, нового майбутнього як цілісності [3, с. 10]. Культуроутворювальні процеси розвитку учнів визначають стрижневі освітні й виховні домінанти розвитку особистості, які проектуються і реалізуються в культуротворчому, поліхудожньому середовищі за умов активної художньо-творчої діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу.

Відповідно до принципу культурологічного розвитку особистості у створеній педагогічній системі визначається три компоненти розвитку: художнє спілкування (участь школяра в культурному житті як користувача культури), власна художня творчість і саморозвиток (вдосконалення учнем власної особистості, його художнє і духовне зростання).

Цей принцип передбачає вирішення комплексу завдань виховання зростаючої особистості як цілісної висококультурної й високоосвіченої людини, серед яких:

- формування здатності особистості усвідомлювати свій власний розвиток як невід'ємну складову національної і світової культур;
- формування світогляду особистості, естетичного ставлення до навколишнього середовища на основі її активної художньо-творчої діяльності;
- підвищення креативності, розвитку індивідуальних особливостей засобами комплексного використання різних видів мистецтв у створеній полімодальній системі художнього виховання;

**Система принципів проектування розвивального освітнього середовища
(за Дж.Гібсоном) [2, с. 234–237]**

Назва і зміст принципу	Реалізація принципів у взаємодії зі структурами освітнього середовища		
	просторово-предметний компонент	технологічний компонент	соціальний компонент
Принцип організації комплексного і гетерогенного освітнього середовища полягає в педагогічній діяльності такої її організації, через яку це середовище забезпечує суб'єктам освітнього процесу різноманітні можливості розвитку (гетерогенність) за перцептивним, когнітивним і практичним каналами контактів зі світом (комплексність).	Реалізується в педагогічній організації впливу на суб'єктів освітнього процесу комплексу різноманітних стимулів, які сприймаються як за перцептивним і когнітивним, так і практичним каналами.	Реалізується в педагогічному охопленні особистості максимально різноманітними видами діяльності, що актуалізують їх перцептивні та когнітивні розвивальні процеси, а також сприяють практичному засвоєнню різноманітних предметних технологій.	Реалізується в педагогічному охопленні особистості максимально різноманітними видами соціальної взаємодії, що сприяють як перцептивному і когнітивному розвитку особистості, так і практичному засвоєнню нею відповідних соціальних технологій.
Принцип організації персонально адекватного освітнього середовища полягає в педагогічній доцільності організації такого середовища, що забезпечує можливості розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу з урахуванням їхніх вікових, статевих, етнічних, професійних та інших індивідуальних особливостей.	Реалізується в педагогічній організації впливу на суб'єктів освітнього процесу таких стимулів, що мають бути особистісно значущими як для суб'єктів, так і персонально для кожного з них.	Реалізується в педагогічному охопленні суб'єктів освітнього процесу в такі види діяльності, що максимально адекватні їх специфічним особистісним особливостям.	Реалізується в педагогічній організації такої міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, за якою відбувається прийняття і підтримка кожного суб'єкта незалежно від його індивідуальних особистісних особливостей, забороняються будь-які форми дискримінації особистості за будь-яким критерієм тощо.

– виховання потреби особистості реалізувати власні творчі інтереси та здібності в галузі мистецтва, науки, виробничої діяльності;

– усвідомлення взаємозв'язку між неодмінністю збереження й зміцнення власного здоров'я (морального й фізичного) зі становленням загальної культури суспільства;

– формування екологічної свідомості, визначення своєї власної значущості в збереженні природи та рідної землі;

– формування правової культури та соціальної активності; вміння усвідомлювати свою роль у прогресивному розвитку суспільства, визначати рівень своєї участі в його життєдіяльності;

– виховання етичного ставлення і поваги до оточуючих, формування толерантності у взаємозв'язках і взаємодіях з іншими людьми [9, с. 38].

Реалізація принципу цілісності в проектуванні освітнього середовища передбачає його проектування та функціонування як цілісної й органічної системи, структурні складові якої співвідносяться зі сферами розвитку особистості. Це означає, що в змісті та організаційно-педагогічному забезпеченні навчально-виховного процесу створюються умови для цілеспрямованого пізнавального, фізичного та духовного розвитку дитини, відбувається гармонізуючий вплив різних видів діяльності на процес її соціалізації. Особистість як складна, відкрита й багатовимірна система здатна до саморегулювання і розвивається як єдина цілісність за основними

напрямами розвитку, взаємопов'язаними між собою (взаємин особистості із зовнішнім світом; процесів вираження особистістю свого внутрішнього світу; системи особистісних переживань; діяльності, поведінки тощо). Цей принцип ґрунтується на певному діалектичному розумінні процесу розвитку цілісної особистості та є відправною точкою для проектування інноваційного освітнього середовища.

Опертя на принцип співпраці дає змогу визначити відносини суб'єктів у діяльній співтворчості в межах освітнього середовища, у якому формується різноманітність способів індивідуального життя дитини в співтоваристві з дорослими – педагогами, вихователями, батьками та дітьми-однорічниками, старшими й молодшими учнями. Педагогічна стратегія співпраці базується на особистісно орієнтованому вихованні, яке передбачає ставлення до особистості як відповідального суб'єкта власного розвитку, найвищої цінності. Основною ознакою принципу співпраці є змістовне наповнення міжособистісних контактів у системі «вчитель – учень», «учень – учень», «учень – довілля».

Педагогічна співпраця, що спирається у вихованні на внутрішній світ дитини, безумовно, має позитивний вплив на вільний розвиток особистості, завдяки чому діти мають можливість вільно обирати навчальні завдання і способи поведінки, залучаються до самоаналізу власних способів діяльності, визначають свою участь в різних видах діяльності

на основі самооцінки, самопізнання і самовдосконалення.

Реалізація цього принципу передбачає також збагачення змісту освіти емоційним, особистісно значущим матеріалом. Віра в дитину, її духовне становлення і моральне піднесення стимулюють позитивні інтелектуальні почуття, зміцнюють прагнення осмислити своє «Я» і, спираючись на запропоновані їй освітнім середовищем можливості диференціації та індивідуалізації в навчально-виховній роботі, визначити власну програму особистісного зростання.

У результаті реалізації принципу співпраці народжується гуманістична взаємодія між суб'єктами освітнього середовища, що характеризується підвищеною активністю самої особистості, домінуванням діалогічного спілкування, спонукання до вільного обміну думками, враженнями. У рівноправній взаємодії учня з педагогом, учня з учнем реалізується право вихованця на повагу до власної гідності, вільне вираження своїх почуттів і переконань. За такими підходами процес виховання особистості будується на основі демократичного керування й гуманності з обов'язковою умовою виявлення ініціативи учнів.

Функціонування інноваційного освітнього середовища базується на утвердженні комплексу загальнолюдських цінностей, в контексті яких можливий гармонійний розвиток особистості. Спираючись на ціннісні пріоритети (цінність людини, здоров'я, праці, знань, культури, Батьківщини), освітнє середовище забезпечує створення сприятливих умов для розвитку творчих сил дитини й реалізації її власного «Я» у різноманітних видах діяльності.

Передбачається, що система загальнолюдських цінностей, яку засвоюють учні в різних сферах діяльності, має впливати на їхню поведінку, формування та виховання усвідомленої потреби у творчій праці, саморегуляції та самоствердженні. Виховання внутрішньої стійкої потреби творчої праці вимагає органічного поєднання безпосередньої участі в різноманітній діяльності та всебічного (соціального, морального, естетичного, економічного, екологічного, валеологічного) осмислення власного життя на основі естетичного та емоціонального виховання. У зв'язку з цим важливого значення набуває **принцип поєднання організаційно-педагогічних підходів** до проектування розвивального освітнього середовища – діяльнісного, культурологічного, особистісно орієнтованого, медико-психолого-педагогічного та менеджерського.

Основним методологічним **принципом** комплексної програми розвитку освітнього середовища було прийнято **ідею інтеграції**. Ми розуміємо цю ідею не так у вирішенні питань поєднання, відновлення в цілісній єдності будь-яких частин, як створення якісно нового стану освітньої системи навчального закладу шляхом поєднання в єдине ціле різноманітних структурних елементів і функцій.

Для вирішення цього завдання необхідне вдосконалення організаційного, змістового і

професійного аспектів навчально-виховного процесу. Спостереження за ходом експериментальної діяльності підтверджують наявність інтеграційних процесів у викладанні навчальних предметів як базових, так і естетичних дисциплін, інтеграційних курсів за варіативною частиною базового навчального плану. Система професійного удосконалення вчителів і вихователів планується не лише у створеному освітньому середовищі, формі шкіл передового педагогічного досвіду, семінарів і цільових тренінгових занять, консилиумів і конференцій, а й далеко поза його межами – на міському, обласному, всеукраїнському рівнях у системі поширення власного досвіду серед педагогічного загалу шляхом проведення індивідуальних і групових консультацій, «круглих столів», семінарів, впровадження й аналіз авторських педагогічних технологій, розширення досвіду на основі практики створення осередків запровадження навчальних, виховних методик у школах регіону на засадах співучасті в експериментальній діяльності.

Такі завдання ми вирішуємо на основі інтегрованого підходу до професійної діяльності педагогів, що забезпечує цілісність, розширення й мобільність їхніх дій згідно з вимогами розвивального освітнього процесу. За принципом інтеграції сконструйовано організаційну структуру інноваційної моделі освітнього середовища, що складається з визначених модулів: дошкільне відділення, спеціалізована школа естетичного профілю, гімназія, центр позашкільної роботи, спортивно-оздоровчий центр.

У межах освітнього середовища інноваційного навчального закладу також поєднані різновікові контингенти учнів – від дошкільного виховання (у дошкільному відділенні) до освіти дорослих (НВК має статус кафедри розвитку особистості Дніпропетровського обласного інституту післядипломної освіти). Створюючи шкільне освітнє середовище, ми прагнемо повністю розкрити й використати потенціал раннього дитячого віку на всіх подальших етапах шкільного навчання за умов його якісного удосконалення й відповідної модернізації всіх організаційних структурних підрозділів: початкової школи, спеціалізованої школи естетичного профілю, гімназії, центру позашкільної роботи, спортивно-оздоровчого центру.

Реалізація принципу неперервності, наступності освіти дає змогу регулювати всі аспекти та керовані сфери освітнього середовища і, безумовно, має особливу стратегічну й соціальну значущість.

Стратегія розвитку освітнього середовища, як доведено в ході досліджень, підтверджує успішну реалізацію принципу неперервності освіти, наступності всіх ступенів основної і додаткової освіти у визначеній конструкції освітнього середовища – навчально-виховному комплексі у складі всіх його вікових етапів: дошкільного, молодшого шкільного, підліткового, юнацького. Охоплення відповідно до інтегративного принципу структурою закладу центру позашкільної роботи та спортивно-оздоровчого

центру зумовило процеси реалізації інших, до нещодавнього часу ще не актуалізованих функцій школи, зокрема здоров'язбережувальну, соціального захисту дитини, організації вільного часу учнів, надання платних послуг тощо.

Завдяки реалізації цих принципів освітнє середовище навчального закладу є консолідованим центром, у якому узагальнюються різні функції інших соціальних інститутів і закладів для дітей (культурно-просвітницьких, фізкультурно-спортивних, соціально-реабілітаційних, медичних тощо). Як наслідок, створена комплексна педагогічна система в рамках єдиного освітнього середовища суттєво перевищує сумарну ефективність її складових. Такий підхід до розроблення проекту освітнього середовища відповідає вимогам часу, забезпечує реалізацію важливого завдання – створення оптимальних умов для організації роботи з обдарованими дітьми й учнівською молоддю, надає можливість вирішувати проблеми їхнього виховання, навчання та розвитку в рамках загальноосвітнього навчального закладу.

Література

1. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительскому восприятию / Дж. Гибсон. – М., 1998.
2. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.
3. Юсов Б.П. Закон Вселенной и законы культуры / Б.П. Юсов // Материалы Международной конференции «Интеграция как методологический феномен художественного образования в изменяющейся России. – М.: Институт художественного образования РАО, 2001. – С. 1–10.
4. Корепанова И.А. Зона ближайшего развития как проблема современной психологии / И.А. Корепанова // Психологическая наука и образование. – 2002. – №2. – С. 53–59.
5. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах / Д.Б. Эльконин. – М.; Воронеж, 1995.
6. Кравцов Г.Г. Психологическое развитие дошкольников в свете идей Л.С. Выготского / Г.Г. Кравцов, Е.Е. Кравцова // Психологические проблемы воспитания и обучения. – Минск, 1990.
7. Зак А.З. Характеристика зоны ближайшего развития при диагностике рефлексии младших школьников / А.З. Зак // Научное творчество Л.С. Выготского и современность. – М., 1981.
8. Гинзбург М.Р. О возможной интерпретации понятия «зона ближайшего развития» / М.Р. Гинзбург // Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития детей. – М., 1981.
9. Гонтаровська Н.Б. Концепція культурологічного розвитку особистості в НВК №28 м. Дніпропетровська / Н.Б. Гонтаровська // Мистецтво та освіта. – 2001. – №3. – С. 36–40.

Анотації

Наталія ГОНТАРОВСЬКА

Принципи розроблення проекту освітнього середовища навчального закладу як передумова розвитку здібної та обдарованої особистості

У статті наголошується, що стратегічним напрямом розвитку освітньої галузі на сучасному етапі є створення необхідних умов для виховання та навчання творчої самодостатньої особистості. Обґрунтовується проектування розвивального освітнього середовища як основної умови розвитку обдарованої дитини на пріоритетних засадах визнання її права на вільний розвиток і повноцінну реалізацію своїх здібностей та інтересів. Характеризуються принципи розроблення проекту освітнього середовища в загальноосвітньому навчальному закладі, що пройшов апробацію у практиці експериментальної діяльності навчально-виховного комплексу №28 м. Дніпропетровська.

Ключові слова: здібна особистість, обдарована особистість, освітнє середовище, навчальний заклад, принципи.

Наталія ГОНТАРОВСКАЯ

Принципы разработки проекта образовательной среды учебного заведения как предпосылка развития способной и одарённой личности

В статье подчёркивается, что стратегическим направлением развития образовательной отрасли на современном этапе становится создание необходимых условий для воспитания и обучения творческой самодостаточной личности. Обосновывается проектирование развивающей образовательной среды как главное условие развития одарённого ребенка на основе приоритетности признания его права на свободное развитие и полноценную реализацию своих способностей и интересов. Характеризуются основные принципы разработки проекта образовательной среды в учебном заведении, который был апробирован в практике экспериментальной деятельности учебно-воспитательного комплекса №28 г. Днепропетровска.

Ключевые слова: способная личность, одарённая личность, образовательная среда, учебное заведение, принципы.

Nataliya GONTAROVSKA

The educational environment work out principles as a major requisite for the capable and gifted personality development

The creation of necessary conditions for teaching and upbringing of a creative and self-sufficient personality becomes a strategic direction of the educational branch on the modern stage society development. Projecting of the developmental educational environment is the main condition of a gifted child development on the basis of the priority acknowledgement of his right for his free development and valid implementation of his abilities and interests. In her article the author characterizes the basic principles of the development of the educational environment project in a comprehensive experimental institution which has been tested in the experimental practice of the educational complex № 28 in Dnipropetrovsk.

Keywords: gifted personality, capable personality, educational environment, educational institution, principles.